

Juristen och Språket

Christer Laurén

Prof. em., University of Vaasa

Abstract

This essay is a study of giving rules and laws to people in Finland-and perhaps elsewhere-who wished how to behave. It starts with Old-Norse rules and goes to Modern times. A focus has been located on the multilingualism of Finland and how it succeeded to end with an equilibrium of two national languages, Finnish and Swedish.

Juristen och språket

Den lagkunnige/juristen/lagmannen/shamanen etc. kan ha en mängd roller. Han kan vara en modern laglärare med uppgifter att skipa rättvisa inom formella ramar; han kan arbeta med språkliga handlingar av typ förhandlingar inom affärs- och samhällsliv osv. I det följande går jag helt kort igenom den laglärarens handlingsområden under olika tider och för olika syften. Den historiska aspekten på Finland finns med när det är intressant för en icke-finländare och jag kommer att se på beslutsfattande och rådgivning.

1.1 Hávamál/Den Höges Sång

Hávamál är en klassisk nordisk dikt, troligen skriven i Norge på 900-talet, som visar hur man skulle uppföra sig i det nordiska samhället. Den ingår tillsammans med andra dikter och fragment i den isländska Eddan. Denna text har samma funktion som de grekiska eposerna som i dag ses som lärodikter. Där finns både texter på hög stilistisk nivå och folklig diktning. På de karga isländska markerna behöver den, som är på väg, hjälp av bosättare, för vägen är lång och natten bryter in:

*Eld behöver
den in har kommit
och kall har blivit om knäna
Mat och kläder
den man tarvar
som har över fjällen farit*

Det finns en del andra uttryck som också uttrycker kravet på hjälpsamhet mot vägförare. Man skall vara försiktig när man kommer in i ett hus och när man går ut. Det kan sitta fiender på husets bänkar och när man väl har kommit ut gäller inte reglerna om hjälpsamhet mera. Reglerna gäller från mycket praktiska råd att hjälpa den som är frusen om knäna till vad man kan ha att vänta sig av dom som fälls om död man.

Hávamáls strof nr 77, här i Björn Collinders översättning, gäller den vishet som var och en bör visa med tanke på den dom som en gång skall fällas över död man:

*Fänaden dör,
fränder dö,
själv dör du likaledes;*

*ett vet jag
som aldrig dör:
domen som fälls om den döde.*

1.2 Fänrik Ståls sägner

Det finns likheter mellan de gamla levnadsråden som ges i de homeriska eposen och till exempel nationalskalden Runebergs för det mesta episka och levnadsvisa dikter. Runeberg är också en versens mångsidige mästare.

Fänrik Ståls sägner, Runebergs diktsamling om händelser och människor, hör början av 1800-talet till. Där ingår på liknande sätt både dikter om den hårda tillvaron under 1808-09 års krig som ledde till att Sverige förlorade sin östligaste landsdel. Det är trots detta en hyllning till hjältarna, också till de ryska officerarna och soldaterna. Kulneff är en av dem som älskar och slåss med samma friska mod.

*Han kysste och han slog ihjäl
Med samma varma själ*

Landshövdingen i dikten med samma namn lägger sin hand på lagboken när ryska officerare söker upp honom. Vi föreställer oss att det är 1734 års lag som kommer att överleva både honom och dem som söker honom.

*Ni segrat, makten tillhör er i dag,
Jag är beredd, gör med mig vad ni vill!
Men lag skall överleva mig, som jag
Långt efter den blev till.*

För oss finländare ligger en stark symbolik i denna händelse som vi inte har möjlighet att verifiera. Det som ju senare hände var att Finland blev ett storfurstendöme under kejsaren som lovade hålla svensk lag och fungera som storfurste. Det var en betydande landvinning för Finland. Kejsaren måste nu för första gången i sitt kejsardömes historia följa lag. Den ryske överbefälhavaren utfärdar en proklamation att de finska officerarna måste återvända till sina hemlän, annars skulle deras egendom konfiskeras. Då påminde landshövdingen Olof Wibelius om att segrarmakten lovat respektera lagen som skyddade officerarna och deras egendom.

När republiken firade sin 100-årsdag fanns två affischer överallt i landet: Venäjän vallan aikana och Ruotsin vallan aikana, på svenska; Det ryska väldet, Det svenska väldet, som inte är helt korrekta. Det område som i dag heter Finland har mycket sent fått förändrade gränser och förändrad status efter den svenska och den ryska tiden. Från 1362 och därefter deltog Österlandet (dvs. området som långt senare kallades Finland) med samma rätt som andra delar av Sverige i beslut och handlingar som förväntades av Österlandet. Den ryska parenteserna var till hälften en fortsättning på Finlands svenska era, därpå följde den sista hälften som innebar ett envist arbete för finskans ställning och för den autonomi som ändå fungerade trots russifieringsförsök. Den svenska lag som var i kraft var en garanti för att Finland ändå hade en framtid att arbeta för. Och Lenin var den förste som undertecknade ett avtal som gav Finland självständighet år 1917. Lenin hade inte tid att få ett eventuellt oproriskt Finland nära S:t. Petersburg.

Albert Edelfelt som illustrerat Fänrik Ståls sägner låter ljuset falla över landshövdingens panna, och hans händer som har ett fast grepp om boken på bordet framför sig. Vi brukar som en självklarhet tolka detta som den svenska lagboken.

1.3 Det nordiska rättsarvet

Under historisk tid gällde lag i Finland, även om den periodvis var försvagad. De svenska landskapslagarnas ord gav våra jurister och laglärda en grund att hålla sig till:

Land skall med lag byggas

För att citera Tove Janssons bilderbok: *Hur gick det sen?*

Det blev så att Finland fick behålla det nordiska rättsarvet som vi inte kan skatta högt nog. Rättsarvet är den centrala delen av det nordiska kulturella arvet: vid fredsslutet lovade tsaren att han som storfurste av Finland skulle följa den etablerade lagen, det vill säga den lag som rådde under svensk tid.

Under storfurstendömets tid fanns det ett hot mot Finland, i synnerhet mot slutet av perioden när den ryska nationalismen var som aktivast. En naturlig reaktion växte fram i Finland genom den finska och den svenska nationalismen. De två nationella rörelserna var för en tid i konflikt med varandra. Samtidigt förstod de ledande att det var viktigt för dem att samverka strategiskt. Här är det skäl att erinra om att nationalismen för Finlands del innebar arbete för självständighet. Begreppet var och är främst positivt. När termen nationalism i dag används i rikssvenskan tycks den vara starkt negativt laddad.

Fänrik Ståls sägner (del 1 utkom 1848, del 2 1860) lästes i skolan i både Finland och Sverige åtskilliga årtionden in på 1900-talet. Man lärde sig i skolan utantill flera av sägnerna, och Finlands nationalhymn Vårt land, som ingår i sägnerna, framfördes av studentsångare 1848. Den översattes till finska av Julius Krohn. Tonsättningen gjordes av den tyskfödde Fredrik Pacius.

När nationalsången sjungs, också i dag, framförs den samtidigt på originalspråket svenska av finlandssvenskarna, på finska av finskspråkiga. När vi t.ex. öppnar läsåret vid mitt universitet sjunger vi allra sist unisont vår nationalsång. Jag sjunger den på svenska, en kollega bredvid mig, Timo, sjunger den på finska. (Universitetets anställda tågar in i vår festsal i anciennitetsordning. Därför kommer Timo in efter mig. I fråga om anciennitet sker sällan ändringar. Våra så kallade doktorspromotioner är på liknande sätt i enlighet med gammal europeisk tradition tre dagars festligheter, med frack och lång klänning, med utdelning av doktorsdiplom, bal och värja. De viktigaste orden som sägs av promotor, delvis på latin, är språkhandlingar som ger rätt att bära värja. Den teater som allt detta innebär har ursprungligen till och med hört samman med att en doktor i juridiska frågor har haft specifika rättigheter och dömts av egna domstolar. Som promotor kan bara den fungera som längst har varit disputerad doktor och professor. Eftersom jag själv blev professor mycket ung vid ett nytt universitet fungerade jag som promotor för humanisterna i nästan 40 år.)

Tonsättaren Jean Sibelius stora verk "Finlandia" är ett sätt att uppleva de historiska svängningarna, från en hotfull stämning när friheten i Finlands ödestimma inte är en självklarhet, till den befriande lättnaden: ödestimman efterföljs av en harmonisk stillhet.

1.4 Nationalitet och språkstrid

1800-talet var ett skede när beredskapen för självständighet växte fram, dock inte utan spänningar mellan de två nationella rörelserna. De sista åren av 1800-talet och början av 1900-talet ledde konflikterna till ett inbördeskrig mellan de röda och de vita. Det var inte ett inbördeskrig mellan två slags nationalister. Man brukar säga att det var ett krig för självständighet och samtidigt för frihet. Det var inte heller kamp för svenska språket eller finskan. Visserligen segrade den vita sidan men det fanns svenskar och finnar på bägge sidor. Under 1800-talet utgjorde de svenskspråkiga cirka 17-20 % av Finlands befolkning.

En amerikansk historiker med rötter i Finland, Pekka Kalevi Hämäläinen, har publicerat en intressant analys, "Nationalitetskampen och språkstriden i Finland 1917-1939". Han betonar skillnaderna mellan Finlands nationella utveckling och andra flerspråkiga områden i Öst- och Västeuropa. Det unika med Finland var att båda språkgrupperna, alltså också de svenskspråkiga, samverkade för att utveckla det gemensamma landet. Den finsknationella rörelsen hade dock som mål att göra landet enspråkigt finskt.

Hämäläinens teori är att det tvåspråkiga landet inte kunde ha etablerats om den röda sidan hade segrat i inbördeskriget. Den röda sidan hade inte tillräckligt många språkkunniga för att utveckla och styra ett tvåspråkigt land. Den röda sidan hade inte sådana resurser och den politiska vänsterns ideologi var internationalistisk. Vänstern i den nya riksdagen (80 av 200 representanter) kunde inte ha klarat av att styra landet trots sin ideologi. Men socialdemokraterna och det svenska partiet bildade tillsammans en majoritet, dessutom en ännu starkare politisk majoritet tillsammans med en svenskspråkig och tvåspråkig grupp inom den finska högern. Denna konstellation existerar delvis än i dag. När den nya republiken arbetade fram lagar och bestämmelser var det till fördel för svenskan i Finland att det fanns många laglärdade bland finlandssvenskarna.

Den svenskvänliga majoriteten i den nyvalda riksdagen var en bildad majoritet. Andelen svenska småbönder var dock större än andelen finska småbönder. Den svenska gruppen hade ett övertag genom sin utbildning. Det fanns alltså svenskspråkiga som arbetade för finsk nationalism och för finskan. Det fanns familjer som delades av språkvalet. De kan ha valt att använda ett finskt namn eller ett svenskt, och de kan ha valt det motsatta för den praktiska användningen.

1.5 Språk i skola

I den folkskola som juridiskt grundades och blev obligatorisk för en skolgång på åtta år, från 1922, fanns det inte möjligheter att lära sig flera språk. Men när denna skola utvecklades med en klass till och därtill fick möjligheten att lära ut främmande språk hade de första stegen tagits för att eleverna efter fyra år i folkskolan skulle kunna läsa också andra språk i mellanskolan och på gymnasiet.

När de första folkskolorna grundades i mitten av 1800-talet, blev de första skolorna enspråkiga. Undervisningen gick på svenska. Först några årtionden senare blev skolorna enspråkiga på finska eller svenska, och med tiden utformades den vanliga finländska skolan som antingen är finsk eller svensk. Detta är i dag mycket konsekvent genomfört.

Efter det senaste sekelskiftet har en diskussion pågått om behovet av tvåspråkiga skolor. För den svenska minoriteten är policyn klar. För att svenska elever skall tillägna sig sitt modersmål måste man ha en svensk skola, vilket innebär att i ett skolhus och på en skolgård

umgås eleverna på svenska. I Helsingforsregionen där en mycket stor del av eleverna kommer från tvåspråkiga familjer finns en stark tendens att välja svensk skola för de tvåspråkiga. Argumentet är att den svenska skolan är bäst förberedd för en språkligt brokig samling elever, och bäst kan ta hänsyn till elevernas behov. I den svenska skolan finns vanligen möjligheter till två modersmålsämnen, svenska och finska. Eleverna får gå igenom båda ämnena.

Det är vanligt att finskspråkiga inte inser att svenska elever behöver stöd för sin förstaspråksbehärskning. Många inser inte vikten av att man beroende på språklig kontext bör se till att minoriteten känner sig språkligt trygg. Om man har en tvåspråkig skola i en tvåspråkig miljö, är det realistiskt för språkförmedlingen om man justerar andelen undervisning så att verksamhet på de två nationalspråken ges med hänsyn till detta. Det finns en nästan oändlig mängd möjligheter för fördelningen på svenska och finska.

Efter år 2000 har diskussionen om skola och tvåspråkighet till en del varit hetsig och det förekommer övertramp som inte borde förekomma i en miljö som annars varit förstående och liberal.

1.6 Juristen, professorn och politikern Lars-Erik Taxell

Allra sist en kort skiss över en finlandssvensk laglörd som ett exempel på hur viktiga juristerna kan vara för en minoritet som den finlandssvenska. Levnadsteckningen har ingått i en studie utförd av en av mina elever, Veera Puro-Aho, som nu är fil. mag. och arbetar som kommunal översättare vid Malax kommun, söder om Vasa. Hon har ett antal frågor som hon har ställt och fått Taxells svar på och vi har tillsammans diskuterat tolkningen.

Vi hade diskuterat temat vid seminariet och hade förväntningar gällande stilen. Taxell själv säger i intervjun att hans kurser innehöll praktiska skrivövningar på svenska och översättning från en svår finsk text till en god svensk. Hans lärare i svenska var den finlandssvenske språkvårdaren framom andra, Hugo Bergroth.

Taxell inledde sina juridikstudier 1932, vilket betydde att kraven på god svenska var mycket strikta. Han betonar vikten av den praktik han hade att avtjäna vid domstolar för vicehäradshövdingens titel. Det ledde också till att en viss kurialstil påverkade de yngre juristerna.

Popularisering var egentligen inte det Taxell upplevde som sin uppgift. Det kändes krävande för honom att tänka sig mottagare som inte kände till juridiken. Han talade i politiska sammanhang för att fånga åhörarna.

Taxell hann vara professor, rektor och kansler vid Åbo Akademi och ordförande för Svenska folkpartiet. Han betonar att han från början varit nordiskt inriktad.

Det sista talet han höll gav han till stor del på finska. Det var festtalet 1993 i januari i Vasa vid minnesfesten i anledning av att det hade gått 75 år sedan landets frihetskrig/inbördeskrig inleddes.

Lars Erik Taxell hade fyllt 100 år sommaren 2013 när han gick bort. Han var en jurist av det slag som minoriteten alltid har behövt och alltid också har haft.

Litteratur

- 1734 års lag = Sveriges Rikes Lag gillad och antagen på Riksdagen år 1734. Förord av Ivar Lo-Johansson. Stockholm: Gidlunds 1981. V-IX.
- Hansén, Sven Erik (1988) *Folkets språk i folkets skola. Studier i modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866-1927*. Vasa universitet: Vasa.
- Hämäläinen, Pekka Kalevi (1969) *Nationalitetskampen och språkstriden i Finland 1917-1939*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Laurén, Christer (2006) Eine Theorie des Zweitspracherwerbs bei der Immersion. In: Wiater, Werner /Videsott, Gerda (Hrsg). *Schule in mehrsprachigen Regionen Europas*. Frankfurt /M.: Lang. 153-170.
- Mattila, Heikki E. S. /Piehl, Aino /Pajula, Sari (red). (2010) *Oikeuskieli ja säädöstieto/Rättspråk och författningsinformation. Den finskspråkiga lagboken 250 år*. Helsingfors: Suomalainen Lakimiesyhdistys.
- Mattila, Heikki E. S. (2002) *Vertaileva oikeuslingvistiikka*. Helsinki: Kauppakaari.
- Runeberg, Johan Ludvig (1848 och 1860) *Fänrik Ståls sägner I och II*. Helsingfors: Söderström.
- Wiater, Werner /Videsott, Gerda (2006) (Hrsg) *Schule in mehrsprachigen Regionen Europas*. Frankfurt /M.: Lang. 153-170.